

Tilburg University

Lezen, lenen en kopen

van Ours, J. C.

Published in:

E. Heidebuchel, W. Nimmegeers, F. Stein (red.), Een boek, niet zomaar! Beschouwingen over boek en lezen nu en in de toekomst

Publication date:

1989

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Ours, J. C. (1989). Lezen, lenen en kopen: de boekenmarkt tussen stabiliteit en verandering. In E. Heidebuchel, W. Nimmegeers, F. Stein (red.), *Een boek, niet zomaar! Beschouwingen over boek en lezen nu en in de toekomst* (pp. 151-164). Stichting Boek.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Lezen, lenen en kopen

DE NEDERLANDSE BOEKENMARKT
TUSSEN STABILITEIT EN VERANDERING

Dr.ir. J.C. van Ours

Boeken behoren met dagbladen, nieuwsbladen en tijdschriften tot de gedrukte media. Het onderscheidend karakter komt tot uitdrukking in de, in 1964 door de UNESCO geformuleerde, definitie van 'het boek': 'Een niet-periodieke, gedrukte publikatie, die tenminste 49 bladzijden telt, de omslagbladzijden niet meegeteld'.¹

De informatie vervat in boeken wordt overgedragen via het lezen. Een lezer kan op verschillende manieren in het (tijdelijke) bezit van een boek komen: door het te kopen of te lenen bij familie, vrienden of kennissen of bij de (openbare) bibliotheek.

In de afgelopen decennia hebben zich belangrijke ontwikkelingen voorgedaan op het gebied van lezen, kopen en lenen van boeken. In deze bijdrage worden deze ontwikkelingen bekeken vanuit een economische invalshoek, waarbij tevens enkele lijnen naar de toekomst worden getrokken. Deze benadering houdt in, dat getracht zal worden de ontwikkelingen op de 'boekenmarkt' te verklaren met behulp van vooral inkomens- en prijsontwikkelingen. Over het aantal boeken dat gelezen wordt is weinig exacte informatie bekend. Over het kopen en lenen van boeken uit openbare bibliotheken is meer informatie beschikbaar, omdat hier transacties plaatsvinden: een boek wordt verkocht of uitgeleend. Om een economische benadering met een kwantitatief element mogelijk te maken, zal hier voornamelijk ingegaan worden op ontwikkelingen in het segment van de algemene boeken² waar het het kopen betreft en op het gebruik van openbare bibliotheken waar het het lenen betreft.

1. De Nederlandse mediagids, september 1985, blz. C3. 1-1.

2. In het algemeen worden drie hoofdcategorieën boeken onderscheiden, te weten educatieve, wetenschappelijke en algemene boeken. Het educatieve boek is het leerboek, bedoeld als een leermiddel voor het geïnstitutionaliseerde onderwijs tot

LEZEN

Het leesgedrag van de Nederlandse bevolking loopt nogal uiteen. Naar schatting leest 40-50% van de totale bevolking regelmatig een boek, 30-35% af en toe een boek en 20-25% nooit een boek. Voor de af-en-toe lezer is het lezen in de vrije tijd secundair, voor de regelmatige lezer neemt het lezen in de vrije tijd een centrale plaats in.

Belangrijke onderscheidende criteria tussen lezers en niet-lezers zijn het opleidingsniveau en de jeugdervaringen. Een hoger opleidingsniveau betekent veelal een intensiever leesgedrag. Mensen die op jonge leeftijd door hun ouders gestimuleerd zijn tot het lezen van boeken, lezen vaak ook nog op latere leeftijd: lezers maken lezers, niet-lezers niet. In dit opzicht zou men kunnen spreken van een tweedeling van de samenleving op het snijvlak van het boek.

In principe is het lezen van boeken de afgelopen decennia beïnvloed door zowel negatief als positief uitwerkende factoren. Aan de positieve kant staan het toegenomen gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking, het toegenomen aantal jongeren en de toegenomen vrije tijd. Aan de negatieve kant staat de veranderende wijze waarop de vrije tijd wordt ingevuld. De kortere werkweek en het toenemende aantal vakantiedagen alsmede de introductie van de vrije zaterdag hebben een impuls gegeven aan de recreatie en het toerisme.³

Een tweede factor die tot een veranderende tijdsbesteding aanleiding heeft gegeven is de introductie van televisie, die veel vrije tijd in beslag is gaan nemen. De televisie heeft evenwel niet alleen een negatieve invloed op het lezen van boeken gehad via de concurrentie om de vrije tijd, maar ook een positieve omdat de wereldoriëntatie van veel Nederlanders erdoor werd uitgebreid, hetgeen op zich een impuls zal zijn geweest tot het lezen van informatieve boeken.⁴

Het is niet goed mogelijk vast te stellen hoeveel boeken er jaarlijks in Nederland worden gelezen. De som van het aantal uitleningen en

het tertiair onderwijs, gebaseerd op een leerplan dat door de overheid wordt bepaald en gecontroleerd; het wetenschappelijke boek is gericht op de gebruiker vanaf HBO-niveau en is niet beperkt tot leerboeken; het algemene boek omvat al die boeken welke niet tot het educatieve of wetenschappelijke boek worden gerekend. Zie: Structuuronderzoek Boeken, deelrapport 2, *De segmentering van het boek*; maart 1978.

3. J.C. van Ours, *Gezinsconsumptie in Nederland; 1951-1980*, dissertatie Erasmus Universiteit, 1986.

4. R.E.M. van den Brink, 'De informatiemaatschappij en de toekomst van het boek'; *Economisch-Statistische Berichten*, 16-4-1980, blz. 439-444.

het aantal gekochte boeken zou een indicator kunnen zijn. Een dergelijke benadering blijft evenwel onbevredigend, omdat het aantal malen dat een gekocht boek wordt gelezen niet bekend is evenmin als het aantal boeken dat via het 'informele circuit' wordt geleend. Dit maakt elke benadering van het aantal gelezen boeken en de mogelijke ontwikkeling daarin arbitrair.

Over de ontwikkeling van het leesgedrag van de Nederlandse bevolking kan wel informatie worden verkregen wanneer wordt uitgegaan van gegevens omtrent het gedeelte van de bevolking dat de afgelopen maand één of meer boeken heeft gelezen. Dit is een wat beperkte indicator, omdat niet precies bekend is hoeveel boeken gelezen zijn, maar toch een wel bruikbare, omdat hij bij benadering equivalent is met het aandeel regelmatige lezers in de bevolking.

Uitgaande hiervan lijkt het erop, dat de positieve en negatieve effecten elkaar gedurende de afgelopen decennia in evenwicht hebben gehouden. Uit tabel 1 blijkt, dat er in het aandeel van de regelmatige lezers over lange termijn een grote stabiliteit bestaat: in 1955 evenals in 1985 52%. Hiermee is uiteraard nog niets gezegd over het aantal gelezen boeken dat in de loop der tijd sterk gewijzigd kan zijn, afhankelijk van de ontwikkeling van het aantal boeken dat een gemiddelde regelmatige lezer consumeerde. Over de gemiddelde leestijd is weinig lange-termijn-informatie beschikbaar. Ook hier lijkt evenwel eerder van stabiliteit sprake te zijn dan van een opzienbare ontwikkeling.⁵

De daling van het aantal boekenleesuren van 1,6 naar 1,4 uur per week van 1980 naar 1985 is waarschijnlijk 'ruis'. De toegenomen vrije tijd in dezelfde periode heeft blijkbaar geen positieve invloed gehad op de boekenleestijd.

Al met al is er voldoende reden om ten aanzien van boeken te spreken van een leesgedrag dat ook over lange termijn bezien bijzonder stabiel is.

5. Uit ander onderzoek (Stichting Speurwerk betreffende het boek, *Lezen van boeken: feiten en achtergronden*; Amsterdam, 1968) blijkt dat in 1967 door personen van 15 jaar en ouder gemiddeld 4 uren per week aan het lezen van boeken werd besteed. Dit zou betekenen dat de aan boeken bestede tijd fors achteruit is gegaan, aangezien blijkens tabel 1 in 1975 dit slechts 1,6 uur per week bedroeg.

Gezien de grote stabiliteit van de leesintensiteit over de periode 1955-1985 en de redelijke stabiliteit van de leestijd in de periode 1975-1985 mag echter worden aangenomen dat de leesduurgegevens uit 1967 door waarschijnlijk een andere onderzoeksmethode niet vergelijkbaar zijn met die van 1975 en later.

Tabel 1 Het lezen van boeken

	Afgelopen maand 1 of meer boeken gelezen (%) a)	Gemiddelde leestijd (uren/week)	Vrije tijds- bezigheden (uren/week)
1955	52	-	-
1960	49	-	-
1975	53	1,6	46,6
1980	56	1,6	46
1985	52	1,4	48,2

(a) Personen van 12 jaar en ouder

Bron: Sociaal Cultureel Rapport 1986

Tabel 2 Karakteristieken van het gebruik van openbare bibliotheken; 1950-1985

	Aantal uitleningen (mln)	Aantal ingeschreven lezers (mln)	Aantal uitleningen per lezer	Aantal bibliotheken
1950	8,4	0,2	35,3	153
1960	22,3	0,6	38,3	423
1970	58,7	1,5	39,2	732
1980	161,9	4,0	40,4	954
1985	172,1	4,2	41,1	994

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

LENEN

Ten aanzien van het lenen van boeken kan een onderscheid gemaakt worden tussen lenen bij familie, vrienden of kennissen (informeel lenen) en lenen bij een bibliotheek. Over het informele lenen zijn slechts weinig gegevens beschikbaar. Voorzover ze aanwezig zijn wijzen ze op een sterke toename in de jaren zestig. Het aandeel van de mensen die zo 'wel eens' een boek leenden is toegenomen van 17%

in 1956 via 31% in 1961 naar 78% in 1968 en vervolgens weer afgenomen tot 55% in 1974.⁶

Wat betreft het lenen van boeken dienen openbare bibliotheken onderscheiden te worden van overige bibliotheken zoals schoolbibliotheken. Over het gebruik van de laatstgenoemde zijn weinig tot geen gegevens beschikbaar, terwijl over eerstgenoemde tamelijk veel informatie beschikbaar is. Enkele gegevens omtrent het gebruik van openbare bibliotheken zijn weergegeven in tabel 2.

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal uitleningen in bibliotheken explosief is toegenomen van nog geen boek per jaar per hoofd van de bevolking in 1950 naar ruim 11 boeken per hoofd in 1980. Uit tabel 2 blijkt verder dat het aantal bij bibliotheken ingeschreven lezers met name in de jaren zeventig enorm is toegenomen. Het aantal uitleningen per lezer is slechts in geringe mate toegenomen. Met andere woorden: de explosieve groei van het aantal uitleningen kan vrijwel geheel worden toegeschreven aan de toeneming van het aantal ingeschreven lezers.

Dat het aantal ingeschreven lezers is toegenomen, is niet verwonderlijk gegeven de verzesvoudiging van het aantal bibliotheken in de afgelopen decennia. Aan de uitbreiding van het aantal bibliotheken ligt een belangrijke beleidswijziging van de Rijksoverheid ten grondslag.⁷

Tot 1948 was de rijkssubsidieregeling voor het bibliotheekwerk zodanig ingericht dat geen enkele nieuwe bibliotheek voor subsidie in aanmerking kwam. Het openbare bibliotheekwerk buiten de steden - 'plattelandslectuurvoorziening' - bleef onderontwikkeld. Na 1948 kwamen nieuwe bibliotheken alsmede bibliobussen en jeugdafdelingen van bibliotheken voor subsidie in aanmerking, met het bekende gevolg: een sterke groei van het aantal bibliotheken. In 1975 kwam de Wet op het openbare bibliotheekwerk tot stand, met als een van de directe consequenties contributievrijdom voor jongeren tot 18 jaar. Als gevolg hiervan nam het aantal ingeschreven jongere leners bijzonder snel toe. Zo was in 1974 26% van de jongeren ingeschreven bij een bibliotheek en in 1976 46%, een toename van 20% in 2 jaar. In dezelfde periode nam het aandeel van de ingeschrevenen onder ouderen slechts toe van 12% naar 15%. Een andere stimulerende factor

6. J.Ph. Wijnberger, *Analyse en prognose van de algemene boekenmarkt in Nederland*; Rotterdam, Erasmus Universiteit, 1979.

7. Zie voor een overzicht van de bibliotheekgeschiedenis: L. Euser, *Lenen en lezen*; Amsterdam, Kobra, 1984.

is de toename van de reële aanschafprijs van boeken in de tweede helft van de jaren zestig en de jaren zeventig (zie ook: tabel 4), waarmee waarschijnlijk een 'trek naar de bibliotheek' in gang is gezet die ook door de latere daling van de reële boekenprijs niet meer ongedaan gemaakt kon worden.

De groei van het aantal bibliotheekuitleningen is opmerkelijk in het licht van het eerder geconstateerde stabiele aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking. De groei van het bibliotheekgebruik heeft blijkbaar niet de scheiding tussen lezers en niet-lezers doorbroken.

Vanaf het begin van de jaren tachtig is de groei van het bibliotheekgebruik gestagneerd. Hieraan liggen twee factoren ten grondslag. In de eerste plaats is er sprake van een bibliotheeknetwerk dat zijn voltooiing is genaderd. Waar voorheen van het openen van een nieuwe bibliotheek of de komst van een bibliobus een impuls uitging op het lenersgedrag, is hier in de jaren tachtig aan deze uitbreidingen nagenoeg een eind gekomen. In de tweede plaats is voor ouderen het lidmaatschap van een bibliotheek in betrekkelijk korte tijd aanzienlijk duurder geworden. Zo bedroeg in 1980 de minimum-contributie f 7,50 en in 1983 reeds f 18,50.

Het lenen van boeken uit openbare bibliotheken heeft in de afgelopen decennia met de totstandkoming van een fijnmazig netwerk van uitleenpunten een enorme vlucht genomen, maar is vanaf het begin van de jaren tachtig gestagneerd.

KOPEN

In het algemeen worden drie hoofdcategorieën boeken onderscheiden, te weten educatieve, wetenschappelijke en algemene boeken. Qua kopers van boeken worden eveneens drie categorieën onderscheiden, namelijk individuele kopers, bibliotheken en institutionele kopers (scholen, overheid, bedrijfsleven, stichtingen, verenigingen en dergelijke). Om een indruk te verkrijgen van de boekenmarkt als geheel is tabel 3 opgenomen.

Het algemene boek vormt de belangrijkste boekencategorie, de particuliere koper de belangrijkste koperscategorie. Gegevens over langere periode zijn alleen beschikbaar voor het door particulieren aangeschafte algemene boek, exclusief romantijdschriften, encyclopedieën en dergelijke. Voor 1984 betreft dit een bedrag van f 605 mln gld, ongeveer 40% van de gehele boekenmarkt. Dit lijkt een gering

Tabel 3 *De Nederlandse boekenmarkt in 1984 (mln gld)*

1.	<i>Algemeen boek</i>	
	Particulier	605
	Particulier + institutioneel	
	encyclopedieën	85
	stripboeken	90
	romanpockets	30
	romantijdschriften	10
	Institutioneel-overig	80
		900
2.	<i>Wetenschappelijk boek</i>	420
3.	<i>Educatief boek</i>	300
	Totaal	1620

Bron: De Nederlandse mediagids

aandeel, maar bedacht dient te worden dat in dit deel van de boekenmarkt de individuele preferenties van de boekenkopers bij uitstek tot uitdrukking komen, waardoor in dit deel van de boekenmarkt de fluctuaties onder invloed van economische factoren het grootst zijn. De kwantitatieve analyse in dit artikel is uitgevoerd voor dit deel van de boekenmarkt.

In tabel 4 zijn hiervan de belangrijkste karakteristieken voor de afgelopen decennia weergegeven. Uit deze tabel blijkt, dat het aantal verkochte boeken vooral in de eerste helft van de jaren zeventig sterk is teruggelopen: van bijna 45 mln in 1970 naar 33 mln in 1975. Ook in de eerste helft van de jaren tachtig heeft een terugval in de boekenverkoop plaatsgevonden: van 33 mln in 1980 naar 30 mln in 1985. Deze terugval heeft zich ook de afgelopen jaren doorgezet, want in 1987 was de boekenverkoop gedaald tot 27,8 mln boeken. Door de sterke terugval in de boekenverkoop is de reële geldomzet al jarenlang dalende. De reële geldomzet in 1985 was ongeveer gelijk aan die van 1965! De gemiddelde reële verkoopprijs per boek is in de tweede helft van de jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig nogal toegenomen en in de eerste helft van de jaren tachtig weer gedaald. Hierbij dient benadrukt te worden, dat het gaat om de gemiddelde prijs per verkocht boek, hetgeen een nogal beperkte

indicator is, omdat in de loop der tijd de samenstelling van het boekenpakket nogal aan wijzigingen onderhevig kan zijn.⁸

Voor een verklaring van de ontwikkelingen van de boekenoplage komen in principe een drietal factoren in aanmerking: het gezinsinko-

Tabel 4 Karakteristieken van de boekenverkoopmarkt; 1965-1985

	Aantal gekochte boeken (mln)	Geldomzet (mln gld)	Reële geldomzet (1965=100)	Gemiddelde verkoopprijs (gld/boek)	Reële prijs (1965=100)
1965	38,8	170	100	4,40	100
1970	44,6	320	142	7,19	124
1975	33,4	475	134	14,22	155
1980	33,0	625	128	18,95	151
1985	30,3	590	101	19,54	129

N.B. Reële geldomzet en reële prijs verkregen door correctie met het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie

men, de verkoopprijs van het boek en het bibliotheekgebruik.

De samenhang tussen gezinsinkomen en boekenverkoop was vooral begin jaren vijftig sterk: de inkomenselasticiteit van boeken in 1951 bedroeg 1,9.⁹

Elke procent toename van het gezinsinkomen resulteerde in een toename van de boekenuitgaven met 1,9%. In 1980 was deze inkomenselasticiteit inmiddels gedaald tot 0,8.¹⁰

8. F. Pleijster, *De boekhandel*; Zoetermeer, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, 1985.

9. Dit resultaat is verkregen uitgaande van gegevens van het CBS-budgetonderzoek 1951 voor 21 klassen, 7 inkomens- en 3 gezinsgrootteklassen:

$$\ln y = -12,8 + 1,90 \ln Y - 0,22 g \quad R^2=0,89$$

(9,7) (12,7) (2,2)

tussenhaakjes: t-waarden

y: uitgaven aan boeken

Y: gezinsinkomen

g: gezinsgrootte

10. Dit resultaat is verkregen uitgaande van gegevens van het CBS-budgetonderzoek 1980 voor 4 inkomensklassen:

$$\ln y = (3,9) + 0,85 \ln Y \quad R^2=0,99$$

(9,0) (20,0)

In de loop van de afgelopen decennia hebben boeken het traject doorlopen van luxe goederen naar noodzakelijke goederen, waardoor de inkomensgevoeligheid van de boekenverkoop kleiner is geworden. De uitgaven aan boeken als aandeel in het gezinsinkomen zijn niet toegenomen over een periode van 30 jaar. In 1951 werd gemiddeld f 17,- per gezin uitgegeven aan boeken, bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 4.650,-. In 1980 was dat f 134,- bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 35.000,-. De uitgaven aan boeken bedroegen in beide gevallen 0,4% van het gezinsinkomen.

Over de betekenis van de verkoopprijs van het boek valt weinig concreets aan te geven. Problematisch is hier ook dat gegevens over de echte prijsontwikkeling ontbreken en alleen gegevens over de verkoopprijs van het gemiddelde boek bekend zijn. In principe heeft een boekenprijsstijging twee effecten. Er is een direct effect via de herallocatie van het bestedingspatroon van de consumenten en er is een indirect effect, doordat er een impuls uitgaat op het bibliotheekgebruik. Dit laatste zou zoals al eerder is aangegeven een onomkeerbaar proces kunnen zijn.

Over de invloed van het bibliotheekgebruik op de boekenverkoop valt evenmin weinig met zekerheid te zeggen. Aan de ene kant ligt het voor de hand dat boeken die worden geleend niet worden gekocht. Aan de andere kant geldt, dat er veel jongere leners zijn - sinds 1975 is meer dan de helft van het aantal gebruikers van openbare bibliotheken jonger dan 18 jaar -, maar dit is niet het meest koopkrachtige deel van de Nederlandse bevolking. Dat de relatie tussen kopen en lenen niet al te sterk behoeft te zijn, moge blijken uit het gegeven dat in de periode 1975-1980 de toename van het aantal geleende boeken 45 mln en de afname van het aantal verkochte boeken slechts 3 mln bedroeg.

KWANTITATIEVE ANALYSES

Om de ontwikkelingen op de boekenmarkt kwantitatief te kunnen duiden zijn de ontwikkelingen van het bibliotheekgebruik en de boekenverkoop geanalyseerd.

De ontwikkeling van het aantal bibliotheek-uitleningen per hoofd van de bevolking kan goed beschreven worden met behulp van een loglineaire specificatie met de reële boekenverkoopprijs en het aantal bibliotheken per hoofd als verklarende variabelen. De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in de bovenste regel van tabel 5. Hieruit blijkt dat een stijging van de verkoopprijs met 1% een stijging

Tabel 5 *Schattingsresultaten boekenmarkt*

Ontwik- keling	Analyse- periode	Inkomens- elastici- teit	Prijs- elastici- teit	Trend (1%jr)	Uitleen- elastici- teit	Biblio- elastici- teit	R D
Uit- leningen	'63-'86	-	0,43 (2,5)	-	-	4,87 (20,6)	0,98 1,32
Verkoop	'67-'86	0,80 (-)	-0,71 (10,6)	-3,6 (28,7)	-	-	0,99 1,6
Verkoop	'67-'86	0,80 (-)	-0,84 (4,7)	-4,3 *) (5,1)	-0,28 (5,6)	-	0,98 1,71

(*) trend over de periode 1980-1986

N.B. Schattingen uitgevoerd voor uitleningen resp. verkoop per hoofd van de bevolking; tussen haakjes: t-waarden; R^2 : correlatiecoëfficiënt; DW= Durbin-Watson coëfficiënt

van het bibliotheekgebruik met 0,4% tot gevolg had. Een toename van het aantal bibliotheken per hoofd met 1% had een stijging van het aantal geleende boeken met 5% tot gevolg.

De ontwikkeling van de boekenverkoop per hoofd van de bevolking is beschreven met een tweetal loglineaire specificaties. In de ene specificatie zijn het gemiddelde inkomen per hoofd, de reële boekenverkoopprijs en een trendmatige ontwikkeling als verklarende variabelen gebruikt, in de andere specificatie zijn dit het gemiddelde inkomen per hoofd, de reële boekenverkoopprijs, het aantal uitleningen per hoofd en een trendmatige ontwikkeling over de periode 1980-1986.¹¹ Op zuiver statistische gronden is het moeilijk te discrimineren tussen beide specificaties. De praktische betekenis van beide specificaties loopt voor de jaren zeventig evenwel nogal uiteen. In de specificatie met een trendmatige ontwikkeling over de gehele periode is er geen sprake van een negatieve invloed van het bibliotheekgebruik op de boekenverkoop, in de andere specificatie is hiervan wel sprake: in dit geval neemt bij een stijging van het aantal uitleningen met 1% de

11. In beide gevallen is uitgegaan van een a priori-inkomenselasticiteit van 0,8. In het licht van de eerdere constatering, dat over langere termijn bezien de inkomenselasticiteit daalt, doet een constante inkomenselasticiteit wat merkwaardig aan. Bij het uitproberen van alternatieve specificaties bleek de loglineaire specificatie - waarin wordt uitgegaan van constante elasticiteiten - het beste te voldoen.

boekenverkoop af met 0,3%. Of met andere woorden: indien er 20 boeken méér worden uitgeleend, wordt er 1 boek minder verkocht, oftewel: indien er 1 bibliotheekgebruiker bijkomt, worden er per jaar 2 boeken minder verkocht.

Tussen beide alternatieve specificaties bestaan ook overeenkomsten. De prijselasticiteit heeft een waarde van ongeveer -0,75; dat wil zeggen: indien de reële verkoopprijs van het gemiddelde boek toeneemt met 1%, daalt de boekenverkoop met ongeveer 0,75%.

Een tweede overeenkomst is, dat in beide gevallen in de jaren tachtig sprake is van een negatieve trendmatige ontwikkeling van de boekenverkoop met ongeveer 4% per jaar.

Zonder dat er op statistische gronden hiervoor duidelijke redenen zijn aan te geven gaat mijn voorkeur uit naar de specificatie met het aantal uitleningen per hoofd als verklarende variabele. Eerder is aangegeven dat een relatie tussen lenen en kopen voor de hand ligt, maar niet al te sterk zal zijn. De uitkomsten weergegeven op de onderste regel van tabel 5 voldoen mijns inziens aan dit criterium.

Uitgaande van de in tabel 5 weergegeven schattingsresultaten kunnen de ontwikkelingen in uitleningen en boekenverkoop als volgt worden verklaard. De groei van het aantal uitleningen in de jaren zestig en zeventig hangt samen met het toenemend aantal bibliotheken en de stijging van de boekenverkoopprijs. De stagnatie in het aantal uitleningen kan worden toegeschreven aan de voltooiing van het bibliotheeknetwerk en de daling van de reële boekenverkoopprijs. De boekenverkoop heeft in de jaren zestig en zeventig een positieve impuls gekregen van de groeiende inkomens en een sterkere negatieve impuls van de stijgende verkoopprijs en de toename van het aantal uitleningen. In de jaren tachtig daalt de boekenverkoop verder ondanks de stagnatie in de uitleningen en de reële boekenprijsdaling. Deze daling in de boekenverkoop laat zich alleen beschrijven met behulp van een negatieve trendfactor van 4,3% per jaar. Wat er aan deze trendmatige daling ten grondslag ligt, is niet duidelijk. In principe is het een verandering in de consumentenpreferenties, maar wat de aard ervan is, is onbekend. Met het oog op de toekomst is uiteraard ook van belang of deze trendmatige daling zich voortzet of niet.

EEN BLIK NAAR DE TOEKOMST

Met behulp van de analyse van de ontwikkelingen in de afgelopen decennia kan iets over de toekomst worden gezegd. Wat betreft het

lezen en lenen van boeken kan dit kort zijn. Het aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking is al tientallen jaren lang stabiel, zodat verwacht mag worden dat dit ook in de toekomst zo zal blijven. Aan de ontstuimige groei van het lenen is in de jaren tachtig met de voltooiing van het bibliotheeknetwerk een eind gekomen. Gezien de achtergronden van deze ontwikkeling mag verwacht worden, dat ook het lenen in de toekomst op ongeveer hetzelfde niveau als het huidige zal blijven.

De toekomstige ontwikkeling van de boekenverkoop is moeilijk aan te geven zoals blijkt uit in het verleden opgesteld prognoses.

Door het Nederlands Centrum voor Marketing Analyses is in 1965 een model geschat voor de boekenmarkt met behulp waarvan prognoses zijn gemaakt voor 1970 en 1975.¹² De uitgaven aan boeken werden in het model verklaard uit het gezinsinkomen, de gezinsgrootte en het aantal gezinnen in Nederland. Voor 1970 was de prognose van de boekenmarkt nog redelijk, met een overschatting van 12%, in 1975 bedroeg de overschatting al 30%. De realisaties bleven met andere woorden ver achter bij de prognose. Waarschijnlijk kan dit worden toegeschreven aan de invloed van het toenemende bibliotheekgebruik, die in het Centrum-model niet is verdisconteerd.

Door Wijnberger is in 1979 een boekenmarktmodel gemaakt, waarin het gezinsinkomen, de reële boekenprijs en een negatieve trendterm zijn opgenomen.¹³

De invloed van het bibliotheekgebruik is impliciet meegenomen, doordat de keuze tussen kopen en lenen in het model bepaald wordt door de reële boekenprijs. Afhankelijk van onder andere de veronderstelde ontwikkeling van de reële boekenprijs wordt voor 1980 een aantal van 20-40 mln verkochte boeken voorspeld. Indien de modelvariant, waarmee de meest realistische voorspelling voor 1980 werd gemaakt, wordt gebruikt om het aantal verkochte boeken voor 1984 te berekenen, wordt een waarde van ongeveer 18 mln gevonden, hetgeen nogal sterk afwijkt van de feitelijke 31,5 mln. Het door Wijnberger ontwikkelde model genereert een nogal sterke onderschatting van de ontwikkeling van de boekenverkoop.

Zelf heb ik in 1982 een model van de boekenverkoop geschat, met

12. Nederlands Centrum voor Marketing Analyses, *Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt*, Amsterdam, 1965.

13. J.Ph. Wijnberger, op.cit.

14. J.C. van Ours, *Mediaconsumptie*; WRR-serie 'Voorstudies en achtergronden mediabeleid', nr. M15; 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982.

het inkomen en het aantal bibliotheekuitleningen als verklarende variabelen.¹⁴

Op basis hiervan werd een boekenverkoop in 1985 van 29,7 mln voorspeld, hetgeen gegeven de feitelijke boekenverkoop van 30,3 mln redelijk nauwkeurig is. Toch is dit resultaat min of meer toevallig tot stand gekomen, omdat de inkomensdaling werd onderschat, de groei van het bibliotheekgebruik overschat en beide effecten elkaar ongeveer compenseerden.

Uit het bovenstaande komt duidelijk naar voren, dat men met voorspellingen zeer voorzichtig dient om te gaan en zeker niet te veel pretenties dient te hebben. Niet alleen zijn modelschattingen met onzekerheid omgeven, ook de toekomstige ontwikkelingen van de verklarende variabelen in het model zijn aan onzekerheden onderhevig.

Om toch een indruk te geven van de betekenis van de in de vorige paragraaf gepresenteerde schattingsresultaten worden toch enkele lijnen naar de toekomst uitgezet. Hierbij zijn de volgende veronderstellingen gemaakt:

- de inkomens blijven in de komende jaren stijgen, waarbij twee varianten onderscheiden kunnen worden, over de periode 1986-1995: een gemiddelde groei van het inkomen per hoofd van 1%/jaar resp. 2%/jaar;
- de gemiddelde reële boekenprijs blijft op het niveau van 1986;
- het bibliotheekgebruik stabiliseert zich op het niveau van 1986;
- de negatieve trendmatige ontwikkeling van de periode 1980-1986 zet zich ook in de toekomst voort, waarbij twee varianten onderscheiden kunnen worden, over de periode 1986-1995: een negatieve trend van resp. 4% en 1%/jaar;
- de bevolkingsgroei over de periode 1986-1995 bedraagt 0,5%/jaar.

De aldus berekende omvang van de boekenmarkt in 1995 volgens de verschillende varianten en uitgaande van een boekenverkoop van 29,6 mln in 1986 is weergegeven in tabel 6.

Uit deze tabel blijkt, dat in het ongunstigste geval de omvang van de boekenverkoop verder zal dalen tot een niveau van 23 mln in 1995, in het gunstigste geval neemt de boekenverkoop toe tot bijna 33 mln in 1995. De grote marge tussen deze uitkomsten wordt vooral bepaald door de veronderstelling ten aanzien van de omvang van de negatieve trendmatige ontwikkeling, waarvan zoals al eerder is aangegeven de achtergronden niet duidelijk zijn. Van belang is vooral de vraag of het een structureel of een tijdelijk verschijnsel is. Indien aan

Tabel 6 Boekenverkoop in 1995 volgens verschillende varianten (mln boeken)

Trendmatige ontwikkeling	Inkomensgroei 1	1986-1995 (%/jaar) 2
(%/jaar)		
-4	23,1	24,9
-1	30,4	32,7

de negatieve trend ten grondslag ligt, dat jongeren door hun gewenning aan het bibliotheekgebruik bij het ouder worden minder dan bij vorige generaties het geval was overgaan tot de aanschaf van boeken, is dit een structurele ontwikkeling. Het is echter ook denkbaar dat de negatieve trend in het begin van de jaren tachtig een tijdelijk verschijnsel is, toe te schrijven aan de economische recessie, waarbij de inkomensstijging van de laatste jaren in eerste instantie is benut voor consumptieve inhaelvraag op andere terreinen dan de boekenaan-schaf. In dit geval zou de negatieve trend pas bij een doorzettend economisch herstel ongedaan gemaakt kunnen worden.

Gegeven de toekomstvarianten van tabel 6 is het duidelijk, dat het al dan niet structurele karakter van de negatieve trend van de jaren tachtig van doorslaggevend belang is voor de ontwikkeling van de boekenverkoop.

Nader onderzoek is dan ook zeker op zijn plaats. Voordat er meer duidelijkheid komt omtrent de achtergronden van genoemde negatieve trendmatige ontwikkeling, valt er omtrent de ontwikkeling van de boekenverkoop weinig met zekerheid te stellen, zelfs niet over de richting: stijging of daling.